

CZAS I ESCHATOLOGIA W ISLAMIE

Islam stanowi system religijny, którego istota oparta jest na objawieniu się Boga w historii. Bóg objawia się w nieodwracalnym czasie historycznym, który obejmuje wydarzenia dokonujące się tylko raz, są jedyne i неповtarzalne. Wydarzenia te stają się „słowami” Boga, które odsłaniają człowiekowi tajemnicę życia Bożego oraz osobową relację Boga do człowieka. Bóg „mówi” do człowieka na przykład przez akt stworzenia, przez powołanie i posłannictwo proroków, czy też przez powołanie Muhammada i przekazanie mu pełni objawienia Bożego.

Charakterystyczny w tak rozumianym objawieniu jest tzw. język zstępowania i przyjmowania. Oznacza on pierwotną aktywność Boga oraz pasywność, bądź pochodną aktywność człowieka. To Bóg działa, poszukuje człowieka, nawiązuje z nim dialog i kieruje do niego wezwanie, zaś człowiek przyjmując objawienie i okazując posłuszeństwo Bożemu wezwaniu staje się człowiekiem wiary oraz uczestnikiem historii zbawienia.

1. Muzułmańska historia zbawienia

W historii zbawienia ukształtowanej przez doktrynę islamu dominuje idea Boga objawiającego się za pośrednictwem swoich proroków¹. Jednocześnie istnieje przekonanie o jedności boskiego posłannictwa. Zgodnie z objawieniem koranicznym, od początku dziejów świata Bóg wysyłał ludzkości swoich proroków, którzy mieli za zadanie prowadzić ludzi właściwymi drogami zbawienia

---

¹ Doktryna islamu w odniesieniu do proroków stosuje dwa terminy: *rasūl* oraz *nabī*. Termin *rasūl* określa osoby powołane przez Boga i posłane tylko do narodu arabskiego. Natomiast pojęcie *nabī* oznacza wszystkich proroków, a zatem zarówno muzułmańskich, jak również żydowskich i chrześcijańskich. W odniesieniu do Muhammada używano obu określeń.

(VI,42: X,47: XIII,30: XVI,36)². Pośłańcy ci, jeżeli pozostawali wierni swemu posłannictwu, przekazywali w sposób nienaruszony Słowo Boga. Zasadniczą treścią tego Słowa jest przypominanie człowiekowi o jego niezwykłej godności i przeznaczeniu, a zarazem zaproszenie, aby człowiek przez swoje życie realizował swe uprzywilejowane odniesienie do Stwórcy.

Według doktryny islamu, począwszy od stworzenia Adama, który stał się pierwszym posłańcem Bożym, gdyż pierwszy przyjął Słowo Boże i w imieniu ludzkości odpowiedział twierdząco na pytanie Stwórcy: „Czy Ja nie jestem waszym Panem” (VII,172), Bóg na przestrzeni dziejów świata nie zaprzestał objawiać się ludziom. Każdy naród miał jednego lub wielu proroków, zaś każdy z nich był człowiekiem prawego charakteru, wielkiego honoru i niewątpliwej prawdomówności. Owa idea, że Bóg za pośrednictwem swoich posłańców, do których tradycja muzułmańska zalicza również wielu proroków biblijnych, przemawiał do ludzkości w różnych miejscach i w każdym czasie, stanowi istotę muzułmańskiej historii zbawienia³.

Wobec przekonania o jedności boskiego posłannictwa, doktryna muzułmańska nie odrzuca wcześniejszych objawień, do których zalicza judaizm i chrześcijaństwo. Objawienie koraniczne często nawiązuje do treści ksiąg biblijnych podkreślając, że są to księgi objawione przez Boga. „Wierzymy w Boga i w to, co nam zesłał, w to, co zostało zesłane Abrahamowi i Ismaëilowi, Izaakowi i Jakubowi, jak i plemionom: i w to, co zostało dane Mojżeszowi, Jezusowi i prorokom – od ich Pana” (III,84). Koran potwierdza więc wiarygodność wcześniejszych objawień, a zarazem głosi, że je oczyszcza z wszelkich zniekształceń oraz dopełnia (V,82-84)⁴

Objawieniu Bożemu, przekazanemu ludzkości za pośrednictwem Jezusa, doktryna islamu przypisuje szczególną doniosłość w historii zbawienia. Koran przyznaje wyjątkowe pochodzenie Jezusa (XIX,19-34), wskazuje na posiadaną przez Niego moc czynienia cudów (V,110-116). Jednak doniosłość posłannictwa

² W niniejszym artykule wykorzystano polski przekład *Koranu* dokonany przez J. Bielawskiego, Warszawa 1986.

³ Por. H. Abdalati, *Spojrzenie w islam*, tłum. B. Kopański, Białystok 2003, s. 47n.

⁴ Por. L. Gardet, *La cité musulmane. Vie sociale et politique*, Paris 1970, s. 57n.

Jezusowego nie wynika z Jego Synostwa Bożego, które doktryna muzułmańska odrzuca jako bluźnierstwo (IX,30: XIX,88-92), ani też z dokonanego przez Niego dzieła odkupienia, którego potrzeby teologia islamu nie uznaje. O niezwykłym znaczeniu posłannictwa Jezusa, według nauki muzułmańskiej, decyduje fakt, iż wraz z Jego działalnością Boskie orędzie nabrało charakteru uniwersalnego, wykraczającego poza granice jednej tylko grupy ludzkości, czyli poza granice narodu wybranego. Ponadto, w przekonaniu islamu, Jezus zapowiadał i przygotował przyjście Muhammada i jego posłannictwa (LXI,6).

W muzułmańskiej historii zbawienia Muhammad stanowi „pieczęć proroków” (hātamu an-nabiyyīn) (XXXIII,40). Wraz z jego przyjściem i przekazaniem za jego pośrednictwem objawieniem Bożym cykl objawienia został zamknięty. Ukoronowaniem tego cyklu, według doktryny islamu, jest Koran zawierający Słowo Boga, a zarazem uwierzytelniający i dopełniający wcześniejsze objawienia.

Wedle tradycji muzułmańskiej Muhammad (ok. 570-632 po Chr.) przebywając na samotnych rozmyślaniach w grotach góry Hirá nieopodal rodzinnej Mekki, ok. 610 roku miał doświadczyć obecności archanioła Ğibrila, który przekazał mu pierwsze treści objawienia koranicznego z nakazem głoszenia ich społeczności arabskiej (XCVI,1). Cykl przekazywanych treści trwał już do końca życia Muhammada, czyli do roku 632, zaś jego owocem jest Koran – święta księga islamu, zredagowany ostatecznie ok. 650 roku. Istotą objawienia koranicznego jest fundamentalny dogmat islamu – wiara w Jedyne Boga (IV,171; V,73; LI,51; LXXII,20), wokół którego sytuują się pozostałe prawdy dogmatyczne dotyczące wiary w anioły, w księgi święte (Torę, Ewangelię, Koran), w wysłanników Boga (od Adama do Muhammada) oraz w Dzień Sądu Ostatecznego⁵. Podjęta przez Muhammada misja głoszenia Jedyne Boga w rodzinnej Mekce nie znajdowała początkowo wielu zwolenników. Przeciwnie, spotkała się z ostrą krytyką. Opór wobec głoszonego objawienia wynikał z faktu, że stało ono w sprzeczności z wielopokoleniowym kultem bóstw plemiennych oraz było zagrożeniem dla istniejącej struktury społecznej. Mu-

⁵ Por. J. Bertuel, *L'islam, ses véritables origines*, Paris 1981, t. 1, s. 172n; zob. również H. Abdalati, *Spojrzenie w islam*, dz. cyt., s. 27-40.

hammad bowiem reprezentował zupełnie nową formę autorytetu, który mógł podważyć dotychczas istniejące⁶

Pomimo niechęci i wrogich reakcji ze strony rodzinnego środowiska Muhammad nadal głosił objawienie Boże, będąc przekonanym, że to Bóg powierzył mu misję, której nie mógł się sprzeniewierzyć. Po wyczerpaniu wszelkich możliwości, wraz z grupą pierwszych wyznawców, w roku 622 opuścił rodzinną Mekkę i przeniósł do Medyny (Yarib), i co istotne, dokonał tego na zaproszenie mieszkańców tego miasta oraz z prośbą o arbitraż w pogodzeniu skłóconych tam plemion arabskich i żydowskich. Kilkadziesiąt lat później to wydarzenie tradycja muzułmańska uznała za początek ery islamu.

W Medynie, w środowisku przychylnym prorockiej misji Muhammada, głoszone objawienie Boże rzeczywiście stawało się *Islamem*, czyli podporządkowaniem się woli Jedyne Boga. Jednocześnie nastąpił proces kształtowania się struktury wspólnoty muzułmańskiej (Ummy). W procesie tym kluczową rolę odegrał Muhammad, który w nowych okolicznościach ukazał pełnię bogactwa swojej natury i cały wpływ swej osobowości na życie wiernych. Występując w roli rozjemcy powaśnionych plemion zamieszkujących Medynę wykazał się niezwykle zmysłem politycznym. Tym samym działalność Muhammada w Medynie nie ograniczała się tylko do głoszenia nowego objawienia religijnego, lecz obejmowała również działalność polityczną. Stawał się coraz bardziej przywódcą zarówno religijnym, jak i politycznym, przy czym należy podkreślić, że prerogatywy jego władzy politycznej wynikały i sankcjonowane były przez jego posłannictwo prorockie. Sprawował bowiem władzę jako prorok i to w imieniu Jedyne Boga. Umma zaś ukonstytuowała się jako społeczność zjednoczona przede wszystkim przez wiarę w Jedyne Boga, a także wynikające z niej relacje między wiernymi na płaszczyźnie moralnej, społecznej i politycznej. Umma więc przyjęła postać państwa o charakterze teokratycznym⁷.

⁶ Por. J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Warszawa 2002, t. 1, s. 26nn.

⁷ Por. tamże, 30n; zob. również, L. Lelong, *Communauté musulmane (Umma)*, w: *Dictionnaire des religions*, pr. zb. (red. P. Poupard), Paris 1984, s. 296n.

Życie i działalność Muhammada jest wyrazistym przykładem powołania prorockiego. Jest typowym przekazicielem objawienia Bożego i pośrednikiem między Bogiem a ludźmi. Jednak wyjątkowość jego posłannictwa polega na tym, według tradycji muzułmańskiej, że na jego osobie i życiu cykl objawienia Bożego, realizowany na przestrzeni historii świata, został zakończony i zamknięty. Przekazał on pełnię objawienia Bożego w postaci Koranu i jako ostatniemu prorokowi przysługuje mu szczególny tytuł „pieczęci proroków”(XXXIII, 40).

2. Muzułmańskie pojęcie zbawienia

Historia zbawienia to nie tylko przekaz ofiarowanego ludzkości objawienia Bożego, lecz nadto proces kształtowania się treści objawionych, w tym także treści pojęcia zbawienia. Według doktryny islamu, źródłem zbawienia człowieka, podobnie jak źródłem wszelkiego życia i istnienia, jest sam Bóg. Na mocy swej wolnej decyzji przekazuje On ludzkości objawienie, które umożliwia człowiekowi bezpośrednie poznanie Boga i rodzi wiarę religijną. A zatem Bóg jest także źródłem wiary człowieka, wiary, która prowadzi ludzi ku zbawieniu.

Wiara muzułmańska to wiara monoteistyczna, czyli wiara w Jedyne i nieporównywalnego Boga. „On – Bóg Jeden, Bóg wiekuisty. Nie zrodził i nie został zrodzony. Nikt Jemu nie jest równy” (CXII,1-4). Bezkompromisowy monoteizm jest dla doktryny islamu podstawowym warunkiem prawdziwej wiary. Natomiast wszelkie odrzucenie monoteizmu objawionego w Koranie jest najcięższym grzechem, za który nie ma przebaczenia ze strony Boga. „Zaprawdę, Bóg nie przebacza tym, którzy Jemu dodają współtowarzyszy, podczas gdy On przebacza komu chce, mniejsze grzechy. A kto dodaje Bogu współtowarzyszy, ten wymyślił grzech ogromny” (IV,48). Politeizm więc, zgodnie z objawieniem koranicznym, jest grzechem i błędem, za który nie ma Bożego przebaczenia.

Jedyny Bóg – przedmiot wiary każdego muzułmanina, to Bóg osobowy, który w sposób absolutny posiada życie, wiedzę i wolę, a zatem atrybuty, które stanowią o osobie. To Bóg żyjący: „Nie ma boga, jak tylko On – Żyjący, Istniejący! Nie chwyta Go ni drzemka, ni sen” (II,255). To Bóg wszechwiedzący: „Ty, za-

prawdę, jesteś Wszechwiedzący, Mądry!” (II,32). To Bóg, który także posiada wolę, która jest wolą stwórczą: „On jest Bogiem! Stworzycielem, Twórcą, Kształującym” (LIX,24). „Bóg stwarza, to co chce! Kiedy On decyduje o istnieniu jakiejś rzeczy, to tylko mówi «Bądź» – i to się staje” (III,47). Ze stwórczej woli Bożej wynika kreacjonizm Boga. Według Koranu bowiem jest to Bóg – Stwórca nieba i ziemi, Stwórca każdej istoty, w tym również Stwórca człowieka (VI,101-102; XIII,16; XXXIX,62; XL,62). Jednak wskazując na kreacjonizm Bożej natury objawienie koraniczne podkreśla jednocześnie, że Bóg jest całkowicie różny od tych, których stworzył, bardzo odległy od Jego opisów dokonywanych przez ludzi, gdyż nic nie jest do Niego podobne (XLII,11). Jest to Bóg wieczny, niestworzony, wystarczający sam sobie, doskonale panujący nad zjawiskami i wydarzeniami. Jest On władcą czasu i historii, które wyprzedza całą swą nieskończoną wielkością (II,255; III,120; XXV,58; LVII,3; CXII,1-4)⁸.

Zgodnie z objawieniem muzułmańskim, Bóg jest jedyny w swoim rodzaju, zarówno w zakresie swej natury wewnętrznej, jak również w swej odrębności w stosunku do świata stworzonego. Jest to Bóg jedyny i transcendentny. Owa jedyność i transcendentja to wzajemnie przenikające się atrybuty Bożej natury. Islam bowiem, przez zdecydowane odrzucenie wszelkich form politeizmu, o którym była mowa powyżej, oraz przez szczególne podkreślanie jedyności Boga, przyczynił się do wyakcentowania atrybutu Bożej transcendentji.

Jednak zgodnie z muzułmańską doktryną, jedyność i transcendentja Boga nie przekreślają osobowych i bliskich relacji między Bogiem a człowiekiem. Objawienie koraniczne podkreśla więc, że Bóg islamu to Bóg miłosierny i litościwy (I,1), dobrotliwy (II,143), przebaczący (XVIII,58), łagodny (LXVII,12), chroniący (IV,171) i karmiciel (LI,58). Według słów Koranu, Bóg jest bliższy człowiekowi, niż jego żyła szyjna (L,16). A zatem jest to Bóg, który otacza opieką stworzony przez siebie świat, szczególną zaś troskę okazuje ludziom. Żywi swoich czcicieli i gotów jest odpowiedzieć na każdą ich prośbę (II,186) Natomiast przez

⁸ Por. H. Abdalati, *Spojrzenie w islam*, dz. cyt., 18n.; zob. również L. Gardet, *L'islam. Religion et communauté*, Paris 1970, 64n.

objawienie koraniczne przypomina im o prawdziwej ich godności i przeznaczeniu, jakim jest zbawienie.

Muzułmańskie pojęcie zbawienia i jego treść kształtowała się sukcesywnie wraz z rozwojem doktryny islamu. Objawienie Boże z okresu mekkańskiego nie porusza bezpośrednio tematu zbawienia. Natomiast głównym i pierwszoplanowym jego posłaniem było głoszenie sprawiedliwości społecznej. W ramach tego posłania islam gwałtownie występował przeciwko bogatym krzywdzicielom i czynił się obrońcą uciskanych. Wzywał bogaczy, aby wyrzekli się chciwości i sprawiedliwie traktowali swoich braci. Czyniącym niesprawiedliwość zapowiadał karę, jeżeli nie w tym życiu, to w życiu przyszłym. W Dzień Sądu bowiem znajdą się oni przed Jedynym Bogiem i będą musieli odpowiedzieć za najmniejszą nawet cząstkę krzywdy i zła. Biednym zaś i uciskanym Koran zapowiada nagrodę w postaci wszelkich radości, jakich zaznają w ogrodzie rajy (XC,12-20; XCIX,6-8; CIV,1-9, CXI,1-5)⁹.

W kontekście głoszonej w Mekce sprawiedliwości społecznej i eschatologii doktryna islamu ukształtowała pojęcie zbawienia rozumianego jako osiągnięcie rajskiego szczęścia w życiu przyszłym. W takim ujęciu celem człowieka byłoby zapewnienie sobie losu szczęśliwych w ogrodzie rajskim. Natomiast wobec takiej interpretacji rzeczywistości zbawczej islam okresu mekkańskiego głosił, iż życie ziemskie człowieka nie jest celem samym w sobie. Życie ludzkie, jak również życie wszelkich stworzeń ziemskich, jest czymś przemijającym, po nim zaś nastąpi Dzień Sądu (XVIII,7-8; XXVIII,60-61). Natomiast dobra tego świata stanowią niebezpieczeństwo dla wiary ludzkiej, ponieważ odwracają człowieka od Boga (XV,3; XXIX,25). A zatem hołdowanie życiu ziemskiemu oznacza utratę szczęścia życia przyszłego (XLII,16-20).

W Medynie, począwszy od roku 622, muzulmańska nauka o zbawieniu początkowo pozostawała taka sama. Jednak zmieniające się okoliczności sprawiły, że doktryna islamu również ewoluowała. Sukcesy armii muzulmańskiej, zapewniające zwycięstwo „prawdziwej religii”, zdobycie Mekki przez wojska Muhammada w 630 roku oraz przyjęcie islamu przez większość plemion arab-

⁹ Por. J. Bertuel, *L'islam, ses véritables origins*, dz. cyt., t. 1, 169, 174n.

skich sprawiły, że objawienie koraniczne nabrało ostatecznego kształtu, w tym także treść muzułmańskiego zbawienia. Dominującym pojęciem tego okresu było pojęcie „świętej wojny” (*ḡihād*), której celem była obrona, a zarazem szerzenie religii islamu. Pojęcie to miało wówczas wpływ także na kształtowanie się nauki o zbawieniu. Bóg Jedyny, który w Mekce był przede wszystkim Bogiem czuwającym nad biednymi i pokrzywdzonymi, w Medynie stał się Bogiem wojny. Jest to obraz Boga armii, który wzywa do walki z niewiernymi, wysyła swoich aniołów, aby wspomagali muzułmanów w walce, sam zaś wypuszcza strzały i zabija nieprzyjaciół, aby zapewnić zwycięstwo „prawdziwej religii” (II,250-251; III,124-125; VIII,9-12)¹⁰.

W medyńskim okresie kształtowania się społeczności muzułmańskiej, a zarazem formowania przez objawienie koraniczne pojęcia zbawienia, sukces historyczny został wpleciony w strukturę wiary. Sukces doczesny i powodzenie ziemskie stały się dla wspólnoty islamu najwyższym znakiem Bożej łaskawości i prawdziwości objawienia koranicznego. Tym samym sukces doczesny stał się integralnym elementem muzułmańskiej rzeczywistości zbawczej.

Potrzeba sukcesu ziemskiego oraz pragnienie osiągnięcia szczęścia wiecznego ostatecznie ukształtowały muzułmańskie pojęcie zbawienia. Pojęcie to ogarnia życie ludzkie zarówno w jego wymiarze doczesnym, jak i wiecznym, oraz zmierza do zapewnienia wspólnocie szczęścia i powodzenia w tych samych dwóch wymiarach. Wyraża natomiast dążenie islamu do scharmonizowania dwóch aspektów, które stanowią stronę materialną i duchową natury ludzkiej. Znamienną bowiem cechą religii islamu, według doktryny muzułmańskiej, jest jej głęboki umiar i praktyczny sposób patrzenia na człowieka i jego życie. Jest oczywiste, że o człowieku decyduje zarówno ciało, jak i dusza. Elementy te stanowią integralną całość, a zarazem potrzebują pokarmu, aby mogły się rozwijać. Wobec powyższego, doktryna islamu głosi, iż wierny powinien brać obficie, ale z umiarem, swoją część dóbr i radości doczesnego życia, nie zaprzepaszczając przy tym życia wiecznego.

¹⁰ Por. M. Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, tłum. M. Olędzka, Warszawa 1988, 94n.

go. W ten sposób ukształtował się „ideał dwóch żywotów” zwany też „ideałem złotego środka” (II,143)¹¹.

Uformowany przez doktrynę islamu „ideał złotego środka” zmierza do osiągnięcia stanu równowagi pomiędzy dążeniami ciała i ducha ludzkiego. Współczesna teologia muzułmańska często odwołuje się do tego ideału podkreślając, że stanowi on argument potwierdzający wyższość islamu nad innymi religiami. Jeden z teologów muzułmańskich wyraził to w słowach: „Islam nadzszedł, gdy ludzkość osiągnęła wiek rozumu. Przedstawił się jako religia «złotego środka» (II,143) i dużej wartości, nie zaniedbująca ani ciała, ani duszy i oddająca co należy jednemu i drugiemu. Nie wymagał więc życia pełnego wyrzeczeń. Nie zabronił korzystania z życia. Nie powiedział do żadnego ze swoich adeptów: «Sprzedaj wszystkie swoje dobra i idź za mną», jak to uczynił Jezus – pokój niech z nim będzie. Ale prorok Muhammad odpowiedział jednemu ze swoich bogatych towarzyszy, pytającemu go o to, jaką ma czynić jałmużnę. Daj jedną trzecią twoich dóbr i będzie to dużo. Lepiej, abyś pozostawił swoich spadkobierców bogatych niż na łasce innych”¹².

W tym miejscu i w kontekście powyższych słów należy podkreślić, że ideał „złotego środka” ukształtowany przez teologię muzułmańską, rzeczywiście nie znajduje swego odniesienia w doktrynie chrześcijańskiej. Czy świadczy to o niższości chrześcijaństwa? Wydaje się, że nie tyle o niższości, co raczej o odmienności. Chrześcijaństwo bowiem uznaje znaczenie historii świata, w strukturę której włączony jest Boży plan zbawienia człowieka. Nadaje również owej historii szczególną wartość poprzez szczytowy moment tego planu, którym było wkroczenie Boga w historię ludzkości w sposób jedyny i niepowtarzalny w osobie Jezusa Chrystusa – Syna Bożego. Tym samym doktryna chrześcijańska uznaje obecność Boga i Jego Opatrzności w historii. Akceptuje także dążenie człowieka do Boga przez historię oraz przez aktywne uczestnictwo w życiu doczesnym. Jednak sukces i powodzenie doczesne chrześcijanina nie stanowią argumentu potwierdzające-

¹¹ Por. R. Caspar, *Le rôle salvifique de la foi et des oeuvres en islam*, SMis(1981) nr 30, 120n.

¹² M.Y. Mousâ, *Falsafat al.-akhlaq fi-i-islam*, 208, cyt. za M.M. Anawati, L. Gardet, *La mystique musulmane*, Paris 1961, 17.

go prawdziwość wiary chrześcijańskiej, ani też istotnego elementu rzeczywistości zbawczej. Przeciwnie, w sensie doczesności chrześcijaństwo rozpoczęło się od przeciwności i klęski, jaką była śmierć krzyżowa Jezusa Chrystusa. Stanowi ona istotę chrześcijańskiego pojęcia odkupienia i zbawienia¹³.

3. Muzułmańska eschatologia

Doktryna islamu, uznając wartość życia i powodzenia ziemskiego, jednocześnie nie pozostawia żadnych wątpliwości – celem ostatecznym człowieka jest zbawienie wieczne, czyli powrót człowieka do Boga, od którego wyszedł jako stworzenie (II,210; II,245; III,55; VI,60). Powrót ten łączy się bezpośrednio z momentem śmierci, a następnie z wizją zmartwychwstania powszechnego. To natomiast oznacza zakończenie dziejów świata oraz Dzień Sądu rozstrzygający o przeznaczeniu do zbawienia lub potępienia wiecznego¹⁴.

Najistotniejszym środkiem, a zarazem warunkiem osiągnięcia wiecznego zbawienia jest wiara islamu. Jest to więc wiara zbawcza, a jej specyfika polega na tym, że jest ona zarówno dziełem Boga, jak i człowieka. Wiara prowadząca do zbawienia jest przede wszystkim darem Boga. Objawienie koraniczne podkreśla, że to Bóg wpisuje wiarę w serca ludzkie (XLIX,7; LVIII,22), otwierając pierś islamowi (VI,125; XXXIX,22). Jednak dar ten, w myśl doktryny muzulmańskiej, zakłada pewne dyspozycje serca ludzkiego, aby mógł być przyjęty. Do dyspozycji tych Koran zalicza m. in. obawę przed Bogiem, pokorę zwyciężającą człowieczą dumę, serce wolne od przywiązania do bogactw, a także skrucę, która umożliwia powrót człowieka grzesznego do Boga (VII,13; IX,118; LXIX,28-34; CII,1-2). Ponadto warunkiem przyjęcia Bożego daru wiary jest otwarcie się człowieka na znaki Boga. Według doktryny muzulmańskiej, sama natura ludzka, a także narządy ciała ludzkiego, umożliwiają człowiekowi przyjęcie światła wiary. Oczywiście pozwalają spostrzegać znaki Boga i świat, który On stworzył, uszy służą do słuchania przepowiedni proroków głoszących

¹³ Por. J. Ratzinger, *Wiara, prawda, tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajączkowski, Kielce 2004, 77nn.

¹⁴ Por. J. Bertuel, *L'islam, ses véritables origines*, dz. cyt., t. 1, 169nn.

Słowo Boże, zaś usta umożliwiają głoszenie prawdziwej wiary monoteistycznej. Jednakże człowiek, jako istota wolna, może zamknąć się na znaki Boże i odrzucić Boży dar wiary (VII,132; X,42; XI,5; XVII,89; XL,35)¹⁵.

Otwarcie się człowieka na znaki Boga oraz właściwe dyspozycje serca ludzkiego umożliwiają człowiekowi przyjęcie daru wiary. Owo przyjęcie stanowi jednocześnie odpowiedź człowieka na objawienie się Boga w historii. Odpowiedzi tej człowiek udziela jako istota wolna i odpowiedzialna. Doktryna islamu przyjmuje bowiem, że wiara od strony podmiotowej pozostaje wolnym aktem człowieka. Zgodnie z zasadą odpowiedzialności człowieka za swoje czyny i życie, człowiek jako istota wolna może przyjąć Boży dar wiary, bądź go odrzucić (III,19;V,15).

Wiara prowadząca do zbawienia jest więc jednocześnie darem objawiającego się Boga oraz dobrowolną odpowiedzią człowieka na Boże objawienie. Jest zarówno dziełem Boga, jak też dziełem człowieka; dlatego ostatecznie jest ona wspólnotą człowieka z Bogiem, która w pełni realizuje się w wieczności. Wierząc, człowiek przyjmuje Słowo Boże za niewzruszoną prawdę i upatruje w Bogu swoje pełne i ostateczne Dobro. Jest to wiara zbawienna, prowadzi bowiem człowieka wierzącego do celu życia ludzkiego jakim jest zbawienie wieczne, rozumiane jako powrót do Boga.

Powrót każdego człowieka do Boga, zgodnie z objawieniem koranicznym, łączy się bezpośrednio z momentem śmierci. Śmierć ta jest nieunikniona i osiągnie każdego człowieka (XXI,35), wszędzie, gdzie się znajduje (IV,78), i nikt nie potrafi przed nią uciec (LXII,8). Przy czym śmierć traktowana jest w islamie jako zjawisko pozytywne, oznacza bowiem powrót do Boga jako ostatecznego Dobra. Dzięki Niemu śmierć nie jest unicestwieniem, lecz przejściem do nowego życia (XXXVI,77-78). W chwili śmierci człowieka pojawia się anioł śmierci, który prowadzi go do Boga (XXXII,11). Po wyznaniu człowieka przed Bogiem w kogo wierzy, kto jest jego prorokiem i jaką religię wyznaje, następuje powrót duszy do ciała i oczekiwanie Dnia Sądu. Ten czas oczekiwania na ostateczny wyrok różnie jest w Koranie określany. Jest to-

¹⁵ Por. H. Abdalati, *Spojrzenie w islam*, dz. cyt., 16nn.

„jedna godzina dnia” (X,45), albo „jeden wieczór lub jeden ranek” (LXXIX,46), albo też „dziesięć [nocy]” (XX,103)¹⁶.

Dzień Sądu oznacza koniec dziejów świata, a moment ten zostanie obwieszczony wołaniem i dźwiękiem trąby, w którą zadmie anioł Isrāfīl. Chwili tej towarzyszyć będą katastrofy na ziemi, księżyc zgaśnie i połączy się ze słońcem (XCIX,1-6). Nastąpi zmartwychwstanie jako naturalny element życia ludzkiego, począwszy od narodzenia, przez życie i śmierć na tym świecie, po to, aby osiągnąć odrodzenie w życiu przyszłym. W tym znaczeniu zmartwychwstanie jest powtórzeniem aktu stworzenia. Pierwszy akt stworzenia miał miejsce w doczesności, drugi następuje w wieczności, która jest ostatecznym przeznaczeniem człowieka (XXVII,64; XXX,11). Nadto zmartwychwstanie jest przebudzeniem zmarłych, aby udali się na Sąd Ostateczny. Sąd ten jest nieunikniony, podobnie jak koniec świata i zmartwychwstanie (XL,59). Zgromadzi on wszystkich ludzi przed tronem Boga, który ich osądzi, bowiem zna wszystkie czyny ludzkie (XXVI,64). Zostaną otwarte księgi wszelkich ludzkich czynów, a księgi te będą trzymali sądzeni ludzie. Ci, którzy postępowali dobrze, będą trzymali je w prawicy (XVII,71; LXIX,19), ci zaś, którzy postępowali źle – w lewicy (LXIX,25). Ale każdy człowiek będzie sądzony oddzielnie, gdyż sam jest odpowiedzialny za swoje czyny i życie (LXXIV,32)¹⁷.

Objawienie koraniczne wskazuje, że Sąd Ostateczny dokona się w oparciu o czyny każdego człowieka (III,55-57; III,185; IV,141; X,45; XLV,26). Teologia muzułmańska próbowała nawet określić najcięższe przewinienia jako grzechy główne. Zaliczała do nich: politeizm, odciąganie od wiary w Jedyne Boga, lekceważenie wysłanników Boga czy poświęcanie się jedynie sprawom życia doczesnego. Jednak w istocie linia podziału między zbawionymi a potępionymi biegnie przede wszystkim między wyznawcami religii islamu a niewiernymi (III,85; IV,42; VI,21-27; VI,31; X,28-29; XII,39-40; XXII,56-57). W takim ujęciu moralność czynów ludzkich oraz ich znaczenie dla oceny wartości życia ludzkiego pozostają dla doktryny islamu na dalszym planie. Po wydaniu

¹⁶ Por. M. Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, dz. cyt., 316n.; zob. również, J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, dz. cyt., t. 1, 122n.

¹⁷ Por. tamże, 124n.

Bożego wyroku, ci którzy mają być zbawieni znajdą się po prawicy Boga (LXXIV,39; XC,18), natomiast potępieni po Jego lewicy (LVI,41). Wtedy aniołowie zabiorą ludzi do przeznaczonych im miejsc¹⁸.

Objawienie koraniczne bardzo sugestywnie przedstawia obrazu raju i piekła, co wynika z faktu, iż muzułmanin przeżywa swoją wieczność duszą i ciałem. Stąd kontrast między wspaniałością raju i okropnością piekła, który charakteryzuje się materialnym, a nawet zmysłowym ujmowaniem wieczności.

Piekło określane jest pojęciem „ognia” (*nār*) lub „gehenny” (*ġahannam*). Zarysowany zaś w Koranie obraz cierpień piekielnych, zarówno fizycznych, jak i moralnych, jest wyrazem najwyższego poniżenia, zniszczenia i upokorzenia ludzi, którzy w swoim życiu postępowali wbrew woli Bożej, a szczególnie tych, którzy odrzucili wiarę w Jedyne Boga (VIII,14; IX,17; XI,106; XIII,18; XVIII,29). Cechą charakterystyczną piekła jest wszechobecny w nim żar i ogień, nigdy nie słabnący i nikogo nie oszczędzający (XVII,97; LXXIV,28).

Natomiast raj, określanany pojęciem „ogrodu” (*ġanna*), przedstawiony jest w objawieniu koranicznym bardzo materialnie (II,25; III,15; IX,72; XIII,35; XVIII,31; XLIII,70-73). Jest to obraz będący udoskonaleniem stosunków międzyludzkich, z którego wyeliminowano nieszczęścia i cierpienia, spotęgowano zaś doznania przyjemne. Są to ogrody pełne zieleni, w których rosną najróżniejsze drzewa i w których płyną czyste strumienie wody, mleka, wina i miodu (IV,27; V,15; XIV,23). Zbawieni mogą dowolnie pić wino, którego za życia im zabroniono (V,90), zaś spoczywają na łożach wyścielonych poduszkami. Usługują im rajskie dziewice – hurysy, dziewczyny o wielkich oczach (LVI,34-35), które dolewają wina do pucharów, z których mogą pić zbawieni. Wraz z tymi cielesnymi radościami mogą oni cieszyć się także radościami duchowymi, z których największą jest radość oglądania Boga (IX,72). Objawienie koraniczne podkreśla, że szczęście w raju związane jest z wizją Boga (XVIII,28; LV,26-27; LXXVI,9), jednak zaznacza, że owa *visio beatifica* ma charakter przelotny i związana jest z chwilowym ukazaniem się Boga.

¹⁸ Por. M. Talbi, *Muzułmańska wizja historii zbawienia*, WDr 161(1987) nr 1, 50-53.

Kwestią nie do końca rozstrzygniętą jest istnienie czyścica, jako miejsca pośredniego między rajem a piekłem. W Koranie są pewne sugestie wskazujące na stan ludzi, których dobre i złe uczynki są jednakowej wagi, a tym samym nie mogą pójść ani do raj, ani do piekła Są to ludzie, którzy z uwielbieniem spoglądają na raj, a zarazem z przerażeniem na piekło (VII,46-48).

W związku z bardzo materialnym, a nawet zmysłowym ujmowaniem wieczności, współczesna egzegeza muzułmańska broni się przed zarzutem o zbyt materialne ujmowanie wieczności. Podkreśla ona, że Koran w obrazach tych zawiera alegorie i przenośnie, bez identyczności przedstawianych w nich istot z rzeczami czy istotami ziemskimi¹⁹.

* * *

Reasumując należy podkreślić, że czas i eschatologia w islamie wiąże się z historią rozumianą jako czas linearny, jednostkowy i niepowtarzalny. Jest to historia zbawienia, która przenika powszechną historię świata. Jej początkiem jest akt stworzenia świata i człowieka, zaś kontynuacją jest proces powoływania i posyłania proroków, których misja polegała na nieustannym przypominaniu człowiekowi o jego godności stworzenia Bożego i przeznaczeniu do wiecznego zbawienia. Dopełnieniem tej historii będzie Dzień Sądu Ostatecznego, podczas którego Bóg osądzi każdego człowieka i przeznaczy do wiecznej radości lub wiecznego potępienia.

Streszczenie

Islam należy do systemów religijnych opartych na objawieniu historycznym. Bóg objawia się w historii, w wydarzeniach historycznych, które stają się „Słowami” Boga. Bóg „mówi” do człowieka przez akt stworzenia, przez powołanie proroków czy też przez przekazanie Muhammadowi pełni objawienia Bożego. W ten sposób kształtuje się historia zbawienia, w której Bóg poszukuje człowieka, nawiązuje z nim dialog i wzywa do zjednoczenia w wierze. Kresem tej historii będzie Dzień Sądu Ostatecznego decydujący o wiecznej nagrodzie lub wiecznym potępieniu.

¹⁹ Por. L. Gardet, *L'islam. Religion et communauté*, dz. cyt., 97nn.

Summary

Islam belongs to religious systems based on a historical revelation. God reveals Himself in history, in historical events which become “Words” of God. God “speaks” to the human being by the act of creation, by calling prophets and by revealing the entirety of God’s revelation to Muhammad. This is the way in which the history of redemption, in which God searches for the human being, enters into a dialogue with the latter and calls for unity in faith, comes into being. The history will end up in the Judgment Day that will determine either an eternal reward or eternal condemnation.